

- 8.: lásd: 4.
 9.: Más vizsgálatok - elsősorban történeti személyek ismeretére vonatkozóan - jóval nagyobb különbséget mutatnak 1848-49 "javára".
 10.: ~~Magyar György: A 20. század különböző időszakainak értékelése a közgondolkodásban~~ Történelem és tömegkommunikáció szerk. Vass Henrik Akadémiai 1976. 151-166. o.
 11.: Mennyire volt az adott korszak: nyugodt, felszabadult, boldog, őszinte, lendületes, ill. küzdelmes, félelmekkel teli, boldogtalan, hazug, nehézségekkel teli. Az 1957-tel kezdődő korszakot elsősorban felszabadultnak, nyugodtnak találták.

Bárdi Nándor

+ + +

LÁBJEGYZETEK EGY LEXIKONCIKKHEZ

A közhiedelem azt tartja, hogy George Orwell /Eric Blair, 1903-1950/ neve nálunk tabu, vagy hogy legalábbis a közelmúltig az volt. Ez a vélekedés könnyen cáfolható. Az 1972-ben megjelent Az angol irodalom története című kézikönyvben Katona Anna így ír: "Rövid alkotó pályáján dokumentumműveket és regényeket írt. Elvezetős mesemondó, ugyanakkor kitűnő megfigyelő... Azt a pálfordulást, ami az egész Auden-csoportot jellemezte, 1943-as és 1947-es nyílatai jelezik. Az 1945-ben megjelent Animal Farn /Állatok farnja/ és az 1949-es 1984 nagy vihart kavart fel, és bár az a propaganda, amire a szélsőjobboldal felhasználja a műveket, nem felel meg Orwell intencióinak, szocializmusellenességük vitathatatlan. Az Animal Farn a szocialista társadalmi rendszer szatirája, az utóbbi mű pedig a proletárdiktatura torz rajza." Lényegében Katona Anna véleményét summázza az 1978-as Világirodalmi kisenciklopédia szócikke /Hernádi Miklós/: "A pálfordulás Orwell világnézetében a 40-es évek derekán következik be: az a mű, mely egy csapásra híressé teszi a nyugati világban, egy élesen antiszocialista és szovjetellenes mű, az Animal Farn, 1984 c. regénye a proletárdiktatura torz, ellenséges hangú ábrázolása."

Az 1984-ra pajairól valóban félelmetes világ képe rajzolódik ki. Olyan, mintha egy lidérces vízió volna, mintha csak rémálmainkban létezne. Bizonyos mértékig emlékeztet Kafka univerzumára. Az egyén itt is elveszett, nem látja át saját létezésének horizontját, kaotikus, félelmetes világban él. De van egy alapvető különbség is. Kafka szánára mindegy, hogy milyen az a társadalom, amelyben tétova hőse kalváriáját végigjárja. Kafka a "hős" személyiségéből kiindulva, belülről közelít a világhoz, amely így természetesen áttekinthetetlenül válik a széthullott személyiség számára minden társadalom elviselhetetlen, az elidegenedett egyén nem képes felfogni, analizálni azt a világot, mely tulajdonképpen a vesztét okozza.

Orwellnél nem a társadalom a "bűnös", hanem az arra ránövölt politikai rendszer, amely elméleti felkészültséggel és jól kidolgozott apparátussal lát hozzá, hogy az egyéniséget összetörje, felmorzsolja. Ez az állangépezet a bátrak és a cselekvőképesek alól rántja ki a talajt, s nem is sikertelenül. Orwell rémképe a totalitárius állam, melynek legnagyobb félelme a gondolat, s legfőbb ellensége a könyv.

De vajon miféle pálfordulás eredménye volt ez a félelmetes vízió? Jelen jegyzetben annak a meggyőződésnek szeretnék hangot adni, hogy nem volt itt semmiféle ideológiai fordulat, ellenkezőleg: ritka eszmei következetesség figyelhető meg Orwell pályáján, amely az egyre tisztábban látás fokozatait demonstrálja. Megizlelve Párizs és London nyomor-

negyedeit, nenkülönbön a gyarmatok embertelen világát, majd a történelemre érzékeny szemmel figyelve az első világháború utáni Európa egyre mélyülő válságát, Orwell kora ifjúságától kezdve neggyőződéses szocialista volt. Bár soha nem lépett be semmilyen pártba, - afféle partizán maradt a lukácsi értelmében - mindig is elítélte a vagyoni és osztálykülönbségeket, de éppígy a hazugságot, a politikai manipulációt, az alszent szemlegességet és a háborús uszítást. Rendkívül érzékeny volt a szabadságra, az emberközösségekre éppúgy, mint az egyén függetlenségére, s az eredendő szabadságvágy megálatzó letörését nem tudta megbocsájtani.

1936-ban csatlakozott a spanyol polgárháború köztársasági erőihez. Hónapokat töltött a fronton Franco katonáival szembenállva, majd megsebesült, és Barcelonába került, ahol végignézte a Népfront belső küzdelmeit, a vérengzést és tisztogatást, melynek során a kormányerők és a kommunisták leszámoltak a szélsőballal, az anarchistákkal és a trockistákkal. /E küzdelem folyományaként vált az 50-es évek kelet-európai koncepciós pereiben főbenjáró vétségé a spanyolországi antifasiszta mult./ 1937 nyarán Orwell alig tudott elmenekülni Spanyolországból /a magyar származású Arthur Koestlerrel együtt/, mivel véletlenül anarchista zászlóaljban szolgált, s rá is börtön várt, "mint francoista ügynök"-re.

Ha lehet páfördulásról beszélni, akkor az nem a 40-es évek derekán, hanem ott, Spanyolországban következett be. An Orwell irásai azt mutatják, hogy csak újabb tapasztalatokat szerzett az egyéni és társadalmi igazságtalanság és szüklátókörűség már eddig is ostorozott megnyilvánulásairól, esz-nénye azonban továbbra is az a denokreatikus humanizmus maradt, mint korábban. Tanuskodik erről rendkívül tárgyilagos és becsületesen elemző naplója a polgárháborúról /1938/, melynek egyik drámai részletét fordítottan le. Orwell már ebben a művében figyelmeztetett egy olyan jövő veszélyeire, melynel teljes vízióját az 1984-ben vázolta fel: "A totalitárius állam az egyet-értésnek éppen azt az alapját rombolja szét, hogy az emberi lények végülis egy közös fajhoz tartoznak. ...E gondolat végső következményeképpen az a lidércnyomásos világ jön létre, ahol a Vezér, vagy az uralkodó klikk nem-csak a jövőt, de a multat is ellenőrizheti. ...Ez a perspektiva jobban ret-tegésben tart engem, mint a bombák. És az elmúlt években szerzett tapasztalataink után az efféle vízió már nem frivol prófécia" /Homage to Catalonia/.

A veszélytudat iratta Orwellel a negatív utópiákat, vagy ahogy egyes kritikusan diagnosztizálják: a radikális pesszimizmus. De most, hogy 1984 eljött, s bebizonyította, hogy az 1984 nem prófécia, hanem regény, néghozzá utópia, ideje, hogy végre műfajának megfelelően vegyük szemügyre ezt az alkotást. Lehet, hogy a fikciót inspiráló modell a sztálini diktatura volt, és a 30-as-40-es évek koncepciós pere; a regény üzenete mégis sokkal általánosabb ennél. Erich Fromm szavaival: "Orwell kérdésfeltevése filozófiai, antropológiai, pszichológiai, és talán vallási jellegű is: megváltoztatható-e annyira az emberi természet, hogy végleg kihaljon belőle a vágy a szabadság, a méltóság, az egyéniség és a szerelm után? Azaz elfelejtheti-e az ember, hogy ő ember?"

Minek alapján utasítjuk el a szembe-nézést Orwell regényeivel? Lehet-e ép ész-szel szocialista társadalmi rendszernek nevezni azt, aminek Késérű szatiráját adják ezek a művek? Jól tudjuk a történe-

1984

fromm

lenből, hogy a totalitárius rendszer egyik jellegzetessége, hogy - mint rákos daganat - bármilyen társadalmi rendszerben kiternelődhet. Ismertek a munkatáborok, KZ-lágerek, koncepciós perek, rendőrségi kinzókanrák képei, s igaza van - de csak ilyen vonatkozásban, a megvalósulás bizonyos eseteit illetően - József Attilának, amikor a gyermeket így akarja "fölvilágosítani":

És vigasztald meg, ha vigasz a gyermeknek, hogy így igaz. Talán dűnnyögj egy új mesét, fasiszta kommunizmusét -
nívelhogy rend kell a világba...

Lelkiismereti kérdés, hogy a negatív utópiákat is olvassuk.

Szónyi György Endre

George Orwell:

HOMMAGE TO CATALONIA /1939/
részlet

A fordító jegyzete: a mű megjelent: London, 1978, Penguin, a részlet a 208-12 lapokról. Orwell 1937 tavaszán toroklövést kapott a katalóniai fronton, s így betegszabadságra utazva végigélte a barcelonai tisztogatást, amelynek során a köztársasági kormány leszámolt a szélsőballal. Az alábbi részlet azt írja le, amikor Orwell feleségével meglátogatta letartóztatott parancsnokát, a belga Koppot. A szövegben P.O.U.M. /Partido Obrero de Unificación Marxista/ néven szereplő szervezet a spanyol. anarchisták pártja volt, ennek vezetőjét hívták Nin-nek.

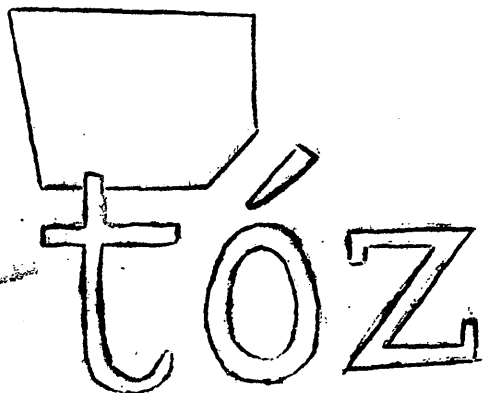
Kopp keresztülkönyökölte magát a tömegben, hogy találkozhasson velünk. Jókedvűnek látszott. "Nos, ugy gondolom, mindnyájunkat kinyirnak", mondta kedélyeskedve. A "kinyirnak" szóra reszketni kezdtem. Névrégen kaptam golyót a saját testenbe, s az élmény még túl friss volt - nem kellemes arra gondolni, hogy ez jó ismerősöddel is megtörténhetik. Abban az időben biztosra vettem, hogy a P.O.U.M. vezető embereit, köztük Koppot is ki fogják végezni. Az első rénhirek Nin haláláról akkor kezdtek a városba szivárogni, és tudjuk, hogy a P.O.U.M.-ot árulással és kénkedéssel vádolják. Minden jel egy hatalmas koncepciós per közeledtére mutatott, amely után a vezető "trockistákat" majd lenézőárolják. Igazán rettenetes dolog a barátodat börtönben látni ilyen körülmények között, amikor tudod, hogy nem tudsz segíteni.

Azután Kopp azokról a papirokról kezdett beszélni, akiket elvettek tőle, amikor letartóztatották. Volt köztük egy levél a hadügyminisztériumból, annak az ezredesnek címezve, aki a technikai hadműveleteket vezényelte a keleti hadseregben. A rendőrök ezt is elvették, és nem akarták visszaadni; azt mondták, hogy a rendőrfőnök irodájában fekszik valahol. Talán sokat jelentene, ha visszaszerezhetnénk.

azonnal átláttam, mennyire fontos lehet ez. Egy efféle hivatalos levél, amelyben a hadügyminisztérium és Pozas tábornok rendelkezése van, igazolhatja, hogy Kopp bona fide cselekedett. A probléma az volt, hogyan bizonyítsuk be ennek a levélnek a létezését; ha a rendőrfőnök hivatalában fölbontják, biztosak lehetünk benne, hogy valamelyik besugó előbb--utóbb megsemmisíti. Csak egy ember volt, aki talán visszaszerezhetné, mégpedig az a tiszt, akinek a levél szólt. Kopp már korábban is gondolt erre, s készített is egy irást, amit velen akart kicsempésztetni a börtönből és továbbítani. Án nyilvánvalóan biztosabb és gyorsabb volt, ha szénélyesen megyek. Otthagytam a feleséget Koppal, kisiettem, és hosszas keresés után sikerült egy taxit találnom. Tudtam, hogy minden az időn mulik. Fél hat körül járt, s úgy gondoltam, az ezredes hatkor hagyhatja el a hivatalát - másnapra a levéllel már isten tudja mi történhetett volna: valószínűleg összetépkik, vagy elveszítik valahol az iratoknak abban a rengetében, amely a tömeges letartóztatások miatt bizonyára felgyülemlett. Az ezredes hivatala a hadosztálynál volt, lent a mólónál. Ahogy felrohantam a lépcsőn, a kapuban álló szolgálatos őrszen utamat állta hosszú bajonettjével, és "papirokat" kért. Meglongettem előtte szabadságos levelemet; nyilvánvalóan nem tudott olvasni, és a "papir" minisztériumától megigézve beengedett. Belül egy hatalmas, bonyolult labirintus fogta körbe a központi udvart, hivatalok százaival minden emeleten, és /mivel Spanyolországban voltunk/, senkinek halvány gőze sem volt, hogy hol találhatnám meg azt a hivatalt, amit kerestem. Én állandóan ezt ismételttem: "El colonel; - jefe de ingenieros, Ejército de Este!" Az emberek moslyogtak, és kedvesen vonogatták a vállukat. Mindenki, akinek csak volt valamilyen véleménye, más irányba küldött; fel ezeken a lépcsőkön, le azokon, végig bizonyos összekötő folyosókon, amelyek többnyire zsákutcákban végződtek. És az idő rohant. Az a furcsa érzés volt, hogy valami lidércnyomásos álom szereplője lettem: fel-alá rohangáltam különböző lépcsőházakban, titokzatos emberek jöttek-mentek körülöttem, időnként bepillanthattam rendetlen irodákba, amelyekben írógépek kopogtak, és papirok hevertek mindenütt szerteszét. És közben telt az idő, a tét pedig egy emberélet volt.

Végül is még időben odataláltam, és meglepetésemre fogaltak is. Az ezredesnek ugyan színét se láttam, de szárnysegédja, vagy titkára - egy apró ternetű tiszt, csinos egyenruhában, s nagy, kancsal szemekkel - kijött, hogy a hivatal előszobájában meginterjuvoljon. Elkezdtem traktálni a történetemmel. Előljárón, Jorge

Kopp őrnagy érdekében jöttem, aki egy fontos üzenettel éppen a frontra tartott, amikor tévedéspől letartóztatott. Volt nála egy levél az ezredes számára - olyan bizalmas természetű, hogy késeden nélkül vissza kell szerezni. Hónapokig szolgáltam Kopp alatt, s ő a legkitünőbb tulajdonságokkal rendelkező tisztnek bizonyult, csakis felreértésből tartóztatották le, a rendőrség bizonyára összeköverte valakivel, satöbbi, satöbbi, satöbbi. Azután azt bizonygattam, hogy mennyire sürgős volt Kopp missziója a frontra, tudván, hogy ez a legfontosabb momentum. Mindenesetre az egész történet különösnek tetszhetett az én gyatra

nyogi pontoknál rendre átfordult franciára. A legrosszab az volt, hogy a hangon is elhagyott hirtelen, s a legnagyobb erőfeszítéssel is csak valami krakogást tudtam produkálni. Rettegtem, hogy a hangon végképp elenyészik, s apró tiszt majd belefárad, hogy rá figyeljen. Azon gondolkodtam, hogy vajon minek vélhettem olhalkulásomat - nem gondolt-e arra, hogy részeg vagyok, vagy hogy csak a rossz lekiismeret bátortalanított el.

Végül is türellemmel meghallgatózott, számos alkalommal bólogatott, úgy tűnt, mintha hitelt adna szavainnak. Igen, hangzott, talán valóban hiba történt. Majd utána kell nézni a dolognak. Mañana - én protestáltam. Nem mañana, nem majd. A dolog sürgős volt; Koppnak már a fronton kellett volna lennie. A tiszt láthatólag megint egyetértett. Akkor jött a kérdés, amitől félttem:

- Ez a Kopp őrnagy, hm, melyik egységnél szolgál?

Ki kellett mondanom a szörnyű szót:

- A P.O.U.M.-miliciában!

- A P.O.U.M!:-ban!

Bár csak hitelesen leírhatnám a hangjából kicsendülő riadót. Persze arra kell gondolni, hogyan tekintettek a P.O.U.M.-ra azokban a napokban. A kőn-hisztéria a tetőfokán volt; bizonyára minden igaz republikánus azt gondolta akkor egy ideig, hogy a P.O.U.M. valójában német szolgálatban álló hatalmas kénszervezet. A Néphadsereg egy tisztje előtt akkoriiban effélelt mondani olyan volt, mintha a vörös hisztéria idején valaki a Lovasklubban jelentette volna ki magáról, hogy kommunista! A tiszt végigfuttatta sötét szemét az arcomon. Ujabb hosszú szünet következett, majd lassan ezt mondta:

- És maga ugya azt állítja, hogy vele szolgált a fronton. Tehát maga is a P.O.U.M.-milicia tagja?

- Igen.

Sarkon fordult, s eltűnt az ozredes szobájában. Izgatott beszélgetés hallatszott ki. "Mindennek vége", gondoltam, "sohasem fogjuk Kopp levelét visszakapni." S mi több, nekem is be kellett vallanom, hogy P.O.U.M.-ember vagyok, most majd biztosan felhívják a rendőrséget és letartóztatnak, csak hogy még egy trockistával javítsák a statisztikát. A tiszt hirtelen visszatért, megigazította a sapkáját, és szigorúan ránszólt, hogy kövessen. A rendőrfőnök hivatalába mentünk. Először hosszú volt az ut, vagy husz perc gyalog. Az apró tiszt ment elől, majd nem diszkrét módon masirozva. Az egész uton egyetlen szót sem váltottunk. Anikós elértek a rendőrfőnöki hivatalt, láttuk, hogy a legszörnyűbb kinézetű gazemberek - bizonyára rendőrségi kémek, basugók, informátorok - háda tolokodott az ajtó előtt. A tiszt bement, s hosszú, ~~béves~~ vitatkozást lehetett hallani az ajtó mögül; a beszélők hangja néha dühösen felemelkedett, elképzelttem, ahogy vadul gesztikulálnak, rázzák egymás vállát, verik az asztalt. Láthatóan a rendőrség megtagadta, hogy kiadja az ominózus levelet. Végül a tiszt nem jelent, kivörösödve, de kezében ott volt a nagy, hivatalos boríték. Kopp levele. Győzelmet arattunk hát, amely - később ez kiderült - semmit sem jelentett. A levelet rendben kézbesítettük, de Kopp katonai előljárói semmit sem tehettek, hogy kihozzák őt a börtönből.

A tiszt megígérte nekem, hogy továbbítja a levelet.

- De mi lesz Koppal? - kérdeztem. - Nem tudnánk kiszabadítani?

Megvonta a vállát. Ez már egy más dolog volt. A hadügyben nem tudták,

.o.p

bozs
tozs
hös"
im S
ygoh
asot
tzót
ivaj
ssiv
gizs

szokott módon majd érdeklődnek a dolog felől. Többet nem volt mit mondanon, ideje volt, hogy elvéljunk. Mindketten meghajtottuk kissé a fejünket. És akkor valami furcsa és megindító dolog történt. Az apró tiszt habozott egy pillanatig, majd előrelépett; és kezét rázott velem.

Nem tudom, hogy meggyőzően le tudom-e írni, mennyire meghatott engem akkor és ott ez a cselekedete. Leírva semmiség, de akkor nem volt az. Megértéséhez tudni kell, milyen volt a légkör azokban a napokban - gyanu, gyűlölet, hazugságok és rénhírek keringtek mindenütt, plakátok ordították a falakról, hogy én, és mindenki hozzám hasonló valójában fasiszta kén. És mi a rendőrfőnök irodája előtt álltunk, besugók és agent provocateur-ök hadával szenkőzt, akik közül bármelyik tudhatta, hogy tulajdonképpen én is körözött vagyok!

Azért irtan ezt le, mert bár triviális történet, mégis jellemző Spanyolországra. A nemeslelkűségnek olyan fellobbanását mutatja meg, amit még a legrosszabb körülmények között is tapasztalhatunk a spanyolok között.

Fordította: Szőnyi György Endre

+ + +

HELYREIGAZÍTÁS

"Mi autentikusan tudunk beszélni a korról." Így kezdi a Filmkultura 1983/5. számában nyilatkozatát Bacsó Péter. A nyilatkozat egészéből és legújabb filmjéből azonban más derül ki. Nemcsak az autentikusság hiánya, hanem egy sokkal súlyosabb vétség.

Lássuk előbb a beszélgetés néhány pontját. Bacsó 1945-re utalva lejáratottnak és korrumpált pártokat, és egyetlen alternatívaként a Kommunista Pártot jelöli meg. Ezt elfogadhatjuk, mint személyes meggyőződést. De azt, hogy a párt, illetve az ország építésének programját 1949-ig sikeresnek nevezi, sugallva ezzel, hogy az ez-

után jelentkező "torzulások"-nak ehhez a szakaszhoz nincs közük, már nem fogadhatjuk el. Vagy siker a pártok, illetve a demokratikus koncepciók folyamatos felőrlése, lehetetlenné tétele? Siker az, hogy a gazdasági élet legfőbb irányítójává fokozatosan a tervutasítás válik? Siker az irodalmi, művészeti élet pluralizmusának 1949-50-ben befejeződő leépítése? Folytathatnánk. Bacsó általánosságokban beszél, újjáépítésről, az infláció negálításáról, stb. Feltett kérdéseinkhez viszonyítva már itt csusztatást érzünk.

Újabb időpont - a kor naga. A rendező itt a demokratikus kontroll hiányát és a "cél szentesíti az eszközt" elv gyakorlását emeli ki, mint a kor vétkét. Saját szerepét elemelve a megtévedt magánember szintjéről beszél az 50-es évekről, aki túllőtt a célon, aki hibáztatható, aki ma bevallja - filmbe rendezi - "tévedéseit".

